

برنامه درسی صریح (قصد شده)^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۳/۱۸

تاریخ پذیرش و انتشار: ۱۳۹۴/۰۳/۲۲

دکتر سعید صفایی موحد^۲

مقدمه

برنامه درسی قصد شده شامل اهداف، سیاست‌ها، راهبردها و محتوایی است که نهادهای آموزشی (مدرسه، دانشگاه، ...) آن را علناً اعلام کرده و سعی دارند یادگیرندگان خویش را براساس یا از طریق آن‌ها تربیت کنند. این نوع برنامه را در حقیقت می‌توان تبلور آمل و آرمان‌های تربیتی یک نهاد آموزشی دانست و مصداق اصلی آن همان اسناد مکتوبی هستند که ما آنها را کتب درسی می‌نامیم (تلقی برنامه درسی به‌عنوان یک سند مکتوب). به عقیده شوبرت^۳ (۲۰۱۰) ریشه تاریخی برنامه درسی قصد شده را باید در آثار و اندیشه‌های رالف تایلر^۴ یافت نمود. در حقیقت نخستین تلقی رسمی از برنامه درسی، همان برنامه درسی قصد شده است. این برداشت از برنامه درسی تا سال‌ها بر رشته برنامه‌ریزی درسی سیطره داشت، اما ظهور جنبش نو مفهوم‌گرایی^۵ باعث شد تا تلقی ساده‌انگارانه از برنامه درسی و تقلیل آن به «برنامه درسی قصد شده» دچار تحوّل و دگرگونی شود، بطوری که امروزه برنامه درسی را پدیده‌ای پیچیده و چند لایه می‌شمارند که می‌تواند قصد شده، اجرا شده^۶، کسب شده^۷، پنهان، مغفول و ... باشد.

برنامه درسی قصد شده را با عناوین دیگری نیز می‌توان در آثار و نوشته‌های حوزه برنامه درسی مشاهده نمود که البته نام‌گذاری هر کدام منطق خاص خویش را دارد. در ذیل به چند نمونه از این عناوین اشاره می‌شود:

برنامه درسی آشکار^۸: این نوع برنامه را از آن جهت آشکار می‌نامند که نظام آموزشی آن را علناً در اسناد مکتوب خویش اعلام کرده و ابلاغ می‌نماید. برخی نیز از معادل صریح^۹ برای رساندن این مفهوم استفاده می‌کنند.

برنامه درسی مکتوب: این نام‌گذاری، به تلقی سنتی از برنامه درسی باز می‌گردد که بر اساس آن فرصت‌های یادگیری در قالب متون مکتوب و چاپ شده به یادگیرندگان عرضه می‌شوند. این دیدگاه برنامه درسی را با کتاب درسی یکسان می‌پندارد.

برنامه درسی طرح‌ریزی شده^{۱۰}: این نوع برنامه را از آن جهت طرح‌ریزی شده می‌نامند که تولید آن بر اساس فرایندی نظام‌مند رخ می‌دهد و سعی دارد فرصت‌های یادگیری را بر اساس روندی منظم و منطقی ارائه دهد.

برنامه درسی رسمی^{۱۱}: کاربرد واژه رسمی ناشی از این امر است که اهداف، محتوی، راهبردها و شیوه‌های ارزشیابی این نوع برنامه از طریق مراجع رسمی ارائه و ابلاغ می‌شود و این مراجع بر تولید، اجرا، تعدیل و ارزشیابی آن نظارت دارند.

ابعاد تشکیل دهنده

1. Intended Curriculum

s_s_movahed@yahoo.com

3. Shubert

4. Ralph Tyler

5. Reconceptualization

6. Implemented

7. Learnt

8. Overt

9. Written

10. Planned

11. Formal

۲. عضو هیئت علمی دانشگاه تهران

در مورد اینکه برنامه درسی در معنای قصد شده آن از چه عناصر یا ابعادی تشکیل شده است دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد. برای مثال کلاین^۱ آن را پدیده‌ای نه بعدی، آکر^۲ آن را ده بعدی و تایلر آن را چهاربعدی می‌داند. در این میان دیدگاه تایلر (۱۹۴۸) به دلیل تأثیرگذاری عمده در حوزه برنامه درسی بیشتر مورد توجه بوده است. به عقیده وی، برنامه درسی از چهار عنصر اصلی تشکیل می‌شود:

- ۱- اهداف: مدارس یا نهادهای آموزشی در صدد تحقق چه مقاصدی هستند؟
 - ۲- محتوی: کدام دسته از فرصت‌های یادگیری را می‌توان برای تحقق این اهداف فراهم نمود؟
 - ۳- راهبردها: چگونه می‌توان این فرصت‌های تربیتی را به نحو موثر سازماندهی کرد و انتقال داد؟
 - ۴- ارزشیابی: چگونه می‌توان میزان تحقق اهداف و مقاصد را تعیین کرد؟
- به عقیده شوبرت (۲۰۱۰) ساخت و تولید یک برنامه درسی قصد شده منطقی در چارچوب نظریه یا ایدئولوژی حاکم بر نظام تعلیم و تربیت یک کشور صورت می‌پذیرد. این نوع برنامه‌ها می‌باید بگونه‌ای باشند که معیارها و شاخص‌های اصلی نظیر موارد ذیل در ساخت و تولیدشان مدنظر قرار گیرند:
- ۱- فلسفه تعلیم و تربیت: نوع فلسفه تربیتی حاکم بر یک نظام آموزشی تأثیر عمده‌ای بر انتخاب اهداف، روش‌ها، محتوی، شیوه‌های ارزشیابی و امثالهم دارد.
 - ۲- نظریه‌های یادگیری: نوع نگاه یک نظام آموزشی نسبت به پدیده یادگیری و چگونگی رشد، تحول و وقوع آن تأثیر بسزایی در انتخاب فرصت‌های یادگیری مناسب برای فراگیرندگان دارد.
 - ۳- نیازهای یادگیرندگان: یک برنامه درسی مناسب می‌بایست نیازهای مخاطبان خویش را مدنظر قرار دهد. برنامه‌ای که نتواند احساس تعلق را در یادگیرندگان ایجاد کند محکوم به شکست خواهد بود.
 - ۴- دیدگاه متخصصان: متخصصان و خبرگان یک حوزه علمی از جمله معتبرترین منابعی هستند که می‌توانند در مورد چیستی (محتوی) و سازماندهی و ساختار محتوی نظر دهند.
 - ۵- شرایط سیاسی، اقتصادی و اجتماعی: یک برنامه درسی در چارچوب شرایط سیاسی، نیازهای اقتصادی و هنجارها و ارزش‌های اجتماعی است که شکل می‌گیرد.

انواع

همانطور که عنوان شد، برنامه‌ریزی درسی قصد شده یا طرح‌ریزی شده شامل مجموعه اسنادی است که سعی دارند محتوای مورد نظر یک نظام آموزشی را به یادگیرندگان منتقل نمایند. اینگونه برنامه‌ها، در نظام‌های متمرکز توسط نهادهای دولتی و در نظام‌های غیر متمرکز توسط مؤسسات خصوصی تهیه و منتشر می‌شوند. به عقیده مورفی و پاشور^۳ (۲۰۱۰) این برنامه‌ها به دو گونه عمده می‌باشند:

- ۱- **برنامه درسی تجویزی**^۴: به آن نوع از برنامه درسی قصد شده اطلاق می‌شود که انتظار می‌رود معلمان آن را طبق روال و مسیری مشخص تدریس کرده و چارچوب‌های آن را گام به گام رعایت نمایند. این نوع از برنامه‌های درسی را برنامه درسی ضد معلم^۵ نیز می‌نامند. هدف اصلی این نوع برنامه‌ها تهیه فرصت‌های برابر و یکسان برای همه یادگیرندگان و کاهش نقش

1. Kline
2. Acker
3. Murphy And Pushor
4. Prescribed
5. Teacher – Proof

معلمان در تولید، اجرا و ارزشیابی برنامه‌های درسی است. این نوع برنامه‌ها را به کتاب آشپزی تشبیه می‌کنند که همه چیز آن مشخص و تعیین شده است. برنامه‌های درسی تجویزی معمولاً در نظام‌های آموزشی متمرکز یافت می‌شوند.

۲- برنامه درسی تشریحی^۱: نوعی از برنامه درسی قصد شده است که اهداف و چارچوب‌های آن از قبل تعیین شده‌اند اما معلمان تا حدی در انتخاب محتوی و فرصت‌های یادگیری و یا تعدیل آن‌ها نقش دارند. این نوع برنامه‌ها معمولاً در نظام‌های نیمه متمرکز و غیر متمرکز مشاهده می‌شوند.

چالش‌ها

برنامه‌های درسی قصد شده با چالش‌های متفاوتی روبرو هستند و نقدهای عمده‌ای بدان‌ها وارد شده است. در این بخش عمده‌ترین این چالش‌ها و نقدها مطرح می‌شوند:

تحوّلات و تغییرات علمی: ساخت و تولید برنامه‌های درسی قصد شده مدت زمان زیادی را می‌طلبد. این در حالی است که علم به سرعت در حال تغییر و تحوّل است و گاهی اوقات در برخی رشته‌ها یافته‌های علمی در مدت زمانی اندک از اعتبار ساقط می‌شوند. حال برنامه‌ریزان درسی با سرعت کند و محدود خود چگونه می‌توانند برنامه‌هایشان را با سرعت تحوّل علمی هماهنگ سازند.

تصمیم‌گیری در مورد هست‌ها و نیست‌ها: به عقیده کوئین^۲ (۲۰۱۰) هنگامی که بحث از برنامه درسی رسمی و قصد شده می‌کنیم یک پرسش اساسی مطرح می‌شود: «چه دانشی می‌باید در برنامه درسی قرار گیرد؟». این سؤال را می‌باید بازتاب و انعکاس مجدد پرسشی دانست که هربرت اسپنسر^۳ چیزی بیش از ۱۳۰ سال قبل مطرح کرد: «چه دانشی بیشترین ارزش را دارد؟». پرسش مذکور از آن زمان تا بحال به‌عنوان محور اصلی انتخاب محتوی مطرح بوده است. اسپنسر که نوعی رویکرد داروینی دارد معتقد است دانش ارزشمند دانشی است که به افراد امکان می‌دهد تا خود را در جامعه حفظ کرده و به بقا خویش ادامه دهند (قانون صیانت ذات).^۴ در حقیقت دکترین اصلی وی همان «قانون بقا انطباقی» بوده است. اگرچه دیدگاه تکاملی اسپنسر بعدها به شدت مورد انتقاد قرار گرفت، اما پرسش مطرح شده توسط وی منازعات و بحث‌های فراوانی را در مورد چیستی و محتوای برنامه درسی بوجود آورده که کماکان نیز ادامه دارد.

بار سیاسی و ارزشی برنامه درسی قصد شده: نظریه پردازان پداگوژی انتقادی^۵ معتقدند برنامه درسی محل درگیری و جدال نیروهای متخاصم سیاسی، اجتماعی و فرهنگی است. گروهی از این نظریه‌پردازان نظیر مایکل اپل^۶ به بررسی نقادانه کتاب‌های درسی پرداخته و سعی کرده‌اند پاسخ این سؤال‌ها را دریابند: کدامیک از نیروهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در مورد چیستی برنامه درسی تصمیم می‌گیرند؟ آنچه در برنامه‌ها و کتاب‌های درسی آورده می‌شود نیازها و مقاصد چه کسانی را تأمین می‌کند؟ به عقیده این گروه، برنامه درسی رسمی یا قصد شده میدان درگیری نیروهای متخاصم اجتماعی است که سعی دارند همواره نقش و سهم بیشتری در جریان تعلیم و تربیت داشته باشند. در این میان گروه‌های حاشیه‌ای و نا برخوردار جامعه صدای خویش را از دست می‌دهند. پس برنامه درسی قصد شده ماهیتی صرفاً تکنیکی و خنثی ندارد، بلکه میدان زد و خورد و گاهی مصالحه نیروهای مختلف است.

1. Subscribed
2. Quinn
3. Herbert Spencer
4. What Knowledge Is Of Most Wroth?
5. Self-Preservation
6. Survival Of The Fittest
7. Critical Pedagogy
8. Michael Apple

استاندارد سازی: برخی از نظریه پردازان برنامه درسی معتقدند که برنامه‌های درسی قصد شده سعی دارند به بهانه فراهم نمودن عدالت آموزشی، فرصت‌های آموزشی یکسانی را برای همه دانش‌آموزان فراهم کنند. این در حالی است که پژوهش‌های روان‌شناختی و دیدگاه‌های فلسفی مختلفی بر تفاوت‌های فردی انسان‌ها در توانایی‌هایشان اشاره و تأکید کرده‌اند. به نظر می‌رسد که این‌گونه برنامه‌ها مدرسه را همانند یک کارخانه و آموزش را همانند خط مونتاژ کارخانه ترسیم می‌کنند که نتیجه آن محصولات یکسان و انبوه است.

تضعیف نقش و توان کنش‌گران آموزش: برخی نظریه‌پردازان از اصطلاحاتی چون «برنامه درسی کنسرو شده»^۱ و یا «برنامه درسی ضد معلم» برای جلب توجه جامعه و تأثیرات منفی برنامه‌های درسی قصد شده استفاده می‌کنند (کروگ و اسلنتز، ۲۰۰۸).

منظور از برنامه درسی کنسرو شده این است که همان‌طور که غذاهای کنسرو شده برای همه ذائقه‌ها یکسان و شبیه هستند، برنامه‌های درسی قصد شده نیز برای یادگیرندگان مختلف شکل و روند مشابه و یکسانی دارند. این امر به معنای نفی قدرت انتخاب یادگیرندگان و نادیده گرفتن تفاوت‌های فردی آنان است. همچنین کاربرد ویژه برنامه درسی ضد معلم حاکی از نقش وفادارانه معلم در اجرای مؤمنانه برنامه درسی است، بطوریکه به غیر از اجرا، نقش دیگری در فرایند فکورانه تولید، تعدیل و ارزشیابی برنامه درسی به وی اعطا نمی‌شود. این خود باعث تضعیف توان تصمیم‌گیری و کنش فکورانه یک معلم (یا دیگر نقش‌آفرینان آموزش مثل مدیر مدرسه، ...) می‌باشد.

غفلت از ظرفیت‌ها و تفاوت‌های جغرافیایی و فرهنگی: در جوامعی که وسعت جغرافیایی و تنوع فرهنگی زیاد وجود دارد، برنامه درسی قصد شده از نوع تجویزی و متمرکز آن معمولاً نمی‌تواند نیازهای فرهنگی خاص، شرایط جغرافیایی و نیازهای ویژه مردمان یک منطقه را در نظر گیرد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

با وجود اینکه تلقی برنامه درسی به‌عنوان یک سند مکتوب و قصد شده با انتقادات بسیار زیادی مواجه بوده است، اما با نگاهی گذرا به نظام آموزش و پرورش بسیاری از کشورهای دنیا درمی‌یابیم که هنوز برنامه درسی قصد شده محور اصلی برنامه‌ریزی‌ها و توجهات می‌باشد؛ اما هنگامیکه بحث از سطوح برنامه درسی می‌شود، هدف جلب توجه به این نکته است که درک و فهم و آموخته‌های یادگیرندگان صرفاً به آنچه یک نظام آموزشی قصد می‌کند محدود نمی‌شود، بلکه برنامه درسی پدیده‌ای چند لایه و پیچیده است که می‌تواند بین سطوح قصد شده، اجرا شده و کسب شده آن تفاوت گسترده‌ای وجود داشته باشد. به قول فیلسوف بزرگ، جان دیویی، «بزرگ‌ترین مغالطه تربیتی این است که فکر کنیم کودکان صرفاً آنچه که ما قصد می‌کنیم را فرا می‌گیرند». از سوی دیگر، نظریه‌پردازان انتقادی توجه ما را به این نکته مهم جلب کردند که برنامه درسی قصد شده صرفاً یک سند مکتوب و تکنیکی ساده نیست، بلکه در ماوراء ظاهر ساده آن نزاع‌ها و درگیری‌های بین نیروهای اجتماعی و سیاسی مختلف نهفته است که غالباً باعث غلبه یکی بر دیگری و رانده شدن طبقات ناب‌خوردار و ضعیف اجتماعی و سیاسی می‌شوند. وظیفه پژوهشگران برنامه درسی این است که با نگاهی نقادانه محتوای کتاب‌های درسی را تحلیل کرده و نابرابری‌های نهفته در پس ظاهر ساده آن را آشکار سازند، چرا که هنوز هم برنامه درسی رسمی و قصد شده قلب تپنده مدرسه است و مهم‌ترین پیام‌های مربوط به اینکه «چه چیزی مهم است؟» و «چگونه باید زندگی کرد؟» از طریق آن منتقل می‌شود.

1. Canned Curriculum
2. Krogh And Slentz

منابع

- ملکی، حسن، (۱۳۸۸). *برنامه‌ریزی درسی: راهنمای عمل*. تهران: انتشارات مدرسه.
- مهرمحمدی، محمود. (۱۳۹۰). *برنامه درسی: نظرگاه‌ها، رویکردها و چشم‌اندازها*. تهران: به نشر و سمت.
- Eisner, Elliot W. (1994). *The Educational Imagination: On the Design and Evaluation of School Programs* (3d edition). Merrill Prentice Hall, New Jersey, U.S.A
- Eryaman, Mustafa Yunus and Genc, Salih Zeki, (2010). National Curriculum, In *Encyclopedia of Curriculum Studies*. SAGE Publications, London, U.K.
- Shubert, William H. (2010). Intended Curriculum, In *Encyclopedia of Curriculum Studies*, SAGE Publications, London, U.K.
- Quinn, Molly. (2020). Official Curriculum. In *Encyclopedia of Curriculum Studies*, SAGE Publications, London, U.K.
- William, Janet Penner. (2010). Formal Curriculum, In *Encyclopedia of Curriculum Studies*. SAGE Publications, London, U.K.
- Murphy, M. Shaun and Pushor, Debbie, (2010). Planned Curriculum, In *Encyclopedia of Curriculum Studies*, SAGE Publications, London, U.K.
- Gershon, Walter S.(2010), Institutionalized Text Perspectives, In *Encyclopedia of Curriculum Studies*, SAGE Publications, London, U.K.
- Quinn, Molly (2010). Official Knowledge. In *Encyclopedia of Curriculum Studies*, SAGE Publications, London, U.K.
- Shubert, William H. (2010). What Knowledge is of Worth? In *Encyclopedia of Curriculum Studies*, SAGE Publications, London, U.K.
- Eryman, Mustafa Yunus and Riedler, Martina. (2010). Teacher-proof Curriculum, In *Encyclopedia of Curriculum Studies*, SAGE Publications, London, U.K.
- Pinnegar, Stefinee and Erickson, Lynnette, (2010). Teacher-centered Curriculum, In *Encyclopedia of Curriculum Studies*, SAGE Publications, London, U.K.
- Eryman, Mustafa Yunus, (2010), Discipline-based Curriculum. In *Encyclopedia of Curriculum Studies*, SAGE Publications, London, U.K.
- Tyler, R.W. (1948), *Basic principles of Curriculum and Instruction: Syllabus for Education 360*. Chicago: university of Chicago press.
- Krogh, Suzanne L. and Slentz, Kristine (2008), *The Early Childhood Curriculum*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, London: Uk